

kronika

FRANCISZEK KAPUSTA¹

WSPOMNIENIE O JANIE KAROLU SONDLU

Jan Karol Sondel, ekonomista rolny, prawnik, działacz społeczny, profesor Wyższej Szkoły Rolniczej i Wyższej Szkoły Ekonomicznej we Wrocławiu, odszedł od nas 35 lat temu.

Szczególnie wysoko cenił swoją książkę *Człowiek i jego dzieło*, której nakład prawdopodobnie spłonął w czasie wybuchu wojny we lwowskiej drukarni i ślad po niej zaginął. Warto przypomnieć i ocalić od zapomnienia tę niezwykłą postać.

Urodził się 11 stycznia 1895 roku w Bochni. Był synem Józefa – rolnika i organisty w Krzyżanowicach Wielkich pod Bochnią, i Marii z Prochowników.

Jan K. Sondel uczył się najpierw w gimnazjum bocheńskim, a od 1908 roku w Gimnazjum św. Jacka w Krakowie, gdzie należał do ruchu strzeleckiego. Chcąc przysposobić się do zawodu inżyniera górniczego, pracował krótko w kopalni węgla kamiennego pod Morawską Ostrawą.

W sierpniu 1914 roku wstąpił do Pierwszej Kompanii Kadrowej, a następnie w składzie 1. Brygady Legionów brał udział w bitwie pod Łowczówkiem (22–26.12.1914 r.), gdzie został ranny i z tego powodu nie mógł dalej pozostawać w wojsku.

W 1915 roku zdał maturę w Wiedniu i rozpoczął studia rolnicze w tamtejszym Hochschule für Bodenkultur, które ukończył w 1920 roku, uzyskując tytuł inżyniera rolnika.

Po studiach Jan K. Sondel powrócił do kraju. Był to okres bardzo intensywnej i różnorodnej działalności – podjął pracę w Małopolskim Towarzystwie Rolniczym (MTR) w charakterze instruktora w powiecie bocheńskim i brzeskim, przyczyniając się do podniesienia poziomu tamtejszego rolnictwa (publikuje *Jak orać, w zagony czy płasko*, Bochnia 1923); z ramienia MTR opiekował się Małopolskim Związkiem Młodzieży; kieruje Spółką Rolniczo-Handlową „Jutrzenka” w Bochni; pracuje jako nauczyciel kontraktowy w Państwowym Gimnazjum

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Wyższej Szkoły Zarządzania i Bankowości w Poznaniu (e-mail: franciszek.kapusta@wp.pl).

im. króla Kazimierza Wielkiego w Bochni, nauczając stenografii; prowadzi badania gospodarstw chłopskich w Małopolsce, przygotowując rozprawę doktorską. Badania te doprowadziły do napisania i obrony (17.12.1923 r.) pracy doktorskiej *Die Rindverhältnisse in kleinpolnischen Bauernbetrieben von ökonomischen und betriebsorganischen Standpunkte betrachtet*, pod kierunkiem prof. E. Vogla na Hochschule für Bodenkultur w Wiedniu.

W 1923 roku podjął kolejne studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, które ukończył w 1927 roku, uzyskując tytuł magistra. Równolegle działał w bocheńskiej organizacji Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”; z ramienia tej organizacji na zjeździe wójtów (24.03.1924 r.) przedstawiał koncepcje samorządowe stronnictwa (m.in. wprowadzenie gmin jednowioskowych); współpracował z kołami Inteligencji Ludowej, prowadzącymi pracę oświatowo-kulturalną, a o pracy nauczycieli w tych kołach pisał w czasopismach „Piast” i „Polska Oświata Pozaszkolna”.

W pracy doradczej oraz oświatowej szeroko propagował uprawę buraka cukrowego, zwłaszcza w małych gospodarstwach (m.in. publikacja *Ekonomiczne znaczenie plantacji buraka cukrowego dla rolnictwa i państwa*, Kraków 1928), za którą to działalność w 1929 roku został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.

W latach 1929–1935 kierował Oddziałem Rolniczym Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie, a od 1931 roku podjął pracę nauczycielską – najpierw w Męskiej Szkole Ekonomiczno-Handlowej w Krakowie, a następnie w latach 1932–1935 w utworzonym przy niej Instytucie Administracyjno-Gospodarczym (IAG), kształcącym urzędników. Wykładał tam administrację rolną, politykę ekonomiczną i pracę społeczną. W 1932 roku opublikował pracę *O ekonomikę pracy społecznej*. Równolegle przygotowywał rozprawę doktorską *Kapitalistyczny czy akapitalistyczny charakter gospodarstw włościańskich*, której obrona odbyła się w 1933 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim. W latach 1933–1935 redagował również czasopismo „Zagroda Wzorowa – Przewodnik Kółek Rolniczych”, organ MTR. W tym okresie Jan K. Sondel opublikował m.in.: *Braki gospodarcze i kulturalne jako punkt zaczepny dla pracy społecznej*, „Rolnik”, Lwów 1934, *Działacz społeczny w środowisku wiejskim jako oświatowiec, wychowawca, organizator, psycholog, socjolog i ekonomista*, Kraków 1934, 1935.

Dużo uwagi Jan K. Sondel poświęcił zagadnieniom ekonomiczno-społecznym wsi. Pisał o tym, co hamuje rozwój społeczno-gospodarczy wsi i jakie należy podejmować działania, aby ją zaktywizować. Był zwolennikiem teorii solidarystycznych głoszonych przez Leopolda Caro, jako alternatywnej propozycji ustrojowej wobec liberalizmu i socjalizmu. Propagował je wśród studentów AIG (m.in. założył tam Koło Solidarystyczne pod patronatem L. Caro), a także wykorzystał zarówno w swojej pracy doktorskiej, jak i publikacjach: *Granice kapitalizmu na wsi*, Lwów 1934, *Gospodarstwo włościańskie a kapitalizm*, Lwów 1934 (z przedmową Adama Krzyżanowskiego), *Zagadnienie agrokooperatywy, jako nowej formy spółdzielczości*, Kraków 1935, *Na marginesie katolickiego programu wiejskiego*, Włocławek 1938, oraz innych publikacjach zamieszczonych m.in. na łamach „Rolnika”, „Przeglądu Ekonomicznego” i „Ateneum Ka-

ślańskiego”. W opracowaniu *Zagadnienie agrokooperatywy...* uzasadniał potrzebę rozwijania w Polsce spółdzielni dzierżawczych i osadniczych jako form pomocniczych obok własności indywidualnej. Te formy organizacyjne w rolnictwie miały stanowić pomoc w łagodzeniu bezrobocia na wsi oraz być alternatywą na „...niesłychany w dziejach ludzkości eksperyment agrarny, dokonany przez naszego wschodniego sąsiada”.

W latach 1935–1937 Jan K. Sondel był dyrektorem majątków miasta Lwowa, a ponadto wykładał chemię rolną, organizację gospodarstw rolnych oraz rolnictwo ogólne i szczegółowe w Głównej Szkole Gospodarczej w Snopkowie koło Lwowa. W 1937 roku na skutek konfliktu z lwowskimi działaczami państwowymi utracił pracę i przez 9 miesięcy był bezrobotny. Po czym został zatrudniony przez MTR na stanowisku rejonowego instruktora przysposobienia rolniczego w powiecie nowotarskim, z dala od rodziny. Pracę tę opisał w swoich Wspomnieniach przedwojennego instruktora rolnego (Wrocław 1970).

Od 1938 roku był dyrektorem Państwowej Średniej Szkoły Rolniczej i Gimnazjum Rolniczego w Bojanowie pod Rawiczem. Tam zaangażował się w działalność Polskiego Związku Zachodniego i zorganizował spośród uczniów grupę śledzącą przygotowania dywersyjne mniejszości niemieckiej, o których na bieżąco informował wywiad polski. Ta działalność sprawiła, że znalazł się na niemieckiej liście Polaków przeznaczonych do likwidacji i po wybuchu drugiej wojny światowej był poszukiwany przez Gestapo. Schronił się najpierw w powiecie miechowskim; używał wówczas zmienionej wersji nazwiska – Sądel, i podawał się za ziemianina zbiegłego spod okupacji sowieckiej. Raz, w czasie zasadzki, uratowała go perfekcyjna znajomość języka niemieckiego. Ostrzeżony przez przyjaciół uciekał na rowerze drogą, która miała być bezpieczna, ale taką nie była. Po napotkaniu na drodze auta z dwoma gestapowcami, koło których musiał przejechać, zatrzymał się przed nimi i udając, że poprawia coś przy rowerze, klął w języku niemieckim na polskie drogi jako przyczynę uszkodzenia roweru, z czym oni się zgodzili. Miało to miejsce przy nieistniejącej już dzisiaj mleczarni w Prandocinie.

W latach 1941–1943 uczył na kursie dla nauczycieli szkół rolniczych w Miechowie, a potem organizował zawodowe szkoły rolnicze w Prandocinie, Nasiechowicach i Niedźwiedziu i uczył w nich. Uczestniczył w tajnym nauczaniu i współredagował podziemne pismo Armii Krajowej „Ogniem i Mieczem” (Nasiechowice 1941–1943). Zagrożony aresztowaniem przez Gestapo wyjechał do Łososiny Górnej (pow. limanowski), gdzie był nauczycielem w Górskiej Szkole Rolniczej i inspektorem szkół rolniczych. Pracę tę opisał we wspomnieniach *Z pamiętnika nauczyciela rolnictwa z ostatniej wojny oraz Wspomnienia nauczyciela Górskiej Szkoły Rolniczej za czas od 30 XI 1943 – 3 IV 1945* (obie w archiwum Biblioteki Ossolińskich).

Po wojnie, w 1945 roku Jan K. Sondel powrócił na stanowisko dyrektora placówki dydaktycznej w Bojanowie, funkcjonującej pod nazwą Państwowe Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego. Wznowił również działalność w Polskim Stronnictwie Ludowym, a na łamach „Wici” ponowił swoje koncepcje na temat spółdzielczej formy gospodarowania na ziemi, jako tymczasowej formy na obsza-

rach poniemieckich, akcentując jednocześnie, że tylko indywidualna własność „...daje gwarancje najlepszego wyniku pracy rodziny chłopskiej” (1946, nr 9). Pracę na stanowisku dyrektora szkoły opisał we wspomnieniu *Z pamiętnika dyrektora liceum rolniczego 1945–1950* (niepublikowana – Biblioteka Ossolińskich).

Habilitował się w 1946 roku z zakresu ekonomii rolniczej na podstawie rozprawy *Prawo zmniejszającego się przychodu z ziemi oraz środki zaradcze* (Lwów 1939, 268 s.) na Wydziale Rolniczo-Leśnym UJ, gdzie jako docent prowadził wykłady z taksacji. Zatwierdzenie habilitacji nastąpiło 14.12.1947 roku przez Ministerstwo Oświaty. Opublikował również pracę *Przyczyny małej dochodowości gospodarstw chłopskich* (1948).

Rok 1950 był tragiczny w życiu Jana K. Sondla, ponieważ został pozbawiony możliwości pracy dydaktycznej (głównie za poglądy wyłożone w pracy habilitacyjnej). Wyjeżdża więc na Pomorze, gdzie obejmuje kierownictwo majątku doświadczalnego Wydziału Rolniczego Politechniki Gdańskiej w Sobowidzu pod Gdańskiem, ale już po roku na skutek likwidacji wydziału i przekształcenia gospodarstwa w PGR zrezygnował z dalszego kierowania nim i powrócił do rodzinnej Bochni. Swoją pracę na tym stanowisku opisał w opracowaniu *Ze wspomnień dyrektora majątku naukowo-doświadczalnego* (niepublikowana – Biblioteka Ossolińskich). W Bochni zorganizował Spółdzielnię Inwalidów, którą kierował i która prosperowała dobrze, lecz stała się „przedmiotem pożądania” innej popieranej politycznie osoby. Jan K. Sondel został zwolniony i zaczął pracować dorywczo, m.in. w Spółdzielni Dozoru Mienia i księgarni rolniczej.

W 1957 roku otworzyła się przed Janem K. Sondlem możliwość powrotu do pracy naukowej i dydaktycznej. Został mianowany zastępcą profesora, a w 1958 roku profesorem nadzwyczajnym w kierowanej przez Bohdana Kopcia Katedrze Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa Wyższej Szkoły Rolniczej we Wrocławiu. Po utworzeniu w 1959 roku w katedrze osobnego Zakładu Ekonomiki Rolnictwa objął jego kierownictwo i sprawował tę funkcję do przejścia na emeryturę (1965 r.). W latach 1960–1962 kierował też nowo utworzoną Katedrą Ekonomiki Rolnictwa Wyższej Szkoły Ekonomicznej we Wrocławiu. Na uczelniach w tym okresie wykładał, oprócz ekonomiki rolnictwa, podstawy prawa, zasady polityki rolnej i teorię agronomii społecznej.

Po powrocie na uczelnię Jan K. Sondel chciał nadrobić stracony czas i oddał się intensywnej pracy naukowej. W kolejnych latach publikował swoje opracowania, spośród których w pierwszej kolejności wymienić należy: *Poglądy na zagadnienie cen artykułów rolnych* (ZER 1959 nr 2), *Zagadnienie intensywności w produkcji rolnej* (PNR 1960 nr 5), *Zagadnienie kosztów przeciętnych i krańcowych w produkcji rolniczej* (RNR 1961, T. 76-G-2), *Zagadnienia ekonomicznej efektywności ochrony roślin* (ZER 1961 nr 5), *Wzajemny stosunek uprawianych roślin i jego aspekt ekonomiczny* (PNR 1962, nr 2 (74)), *Rezerwy produkcyjne w gospodarstwach rolnych* (1963), *Aspekt ekonomiczny substytucji niektórych czynników produkcji przez postęp techniczny* (RNR 1964, T. 77-G-2), *Postęp techniczny a ekonomiczny w rolnictwie* (RNR 1964, T. 77-G-3), *Zagadnienia wyceny drzew owocowych* (RNR 1965, T. 76-G-1), *Efektywność ekonomicz-*

na postępu w żywieniu zwierząt (PWRiL, Warszawa 1965, 151 s.), *Efektywność ekonomiczna produkcji mleka w Polsce* (1966), *Zagadnienie substytucji w produkcji rolnej i w innych dziedzinach życia gospodarczego* (PNR 1970 nr 5). Ponadto Jan K. Sondel opublikował prace we Wrocławskim Towarzystwie Naukowym, Zeszytach Naukowych WSR we Wrocławiu, Landeskultur i innych czasopismach.

Na szczególną uwagę zasługuje *Przyrodnicze prawo oporu w rolnictwie* (PWN, Wrocław 1966, 67 s.). Praca ta składa się z dwóch zasadniczych części. Pierwsza poświęcona jest zagadnieniom intensywności w rolnictwie. Przedstawiono tu poglądy naukowców różnych krajów na zagadnienie intensywności i metodologię ustalania jej poziomu. Druga jest poświęcona szczegółowemu omówieniu prawa oporu w jego różnych postaciach i ujęciach naukowych. Znajdują się tu również poglądy Autora w tej sprawie. We wnioskach pisze On: „...prawo oporu jako prawo ekonomiczne nie istnieje, a jako prawo przyrodnicze doznaje w ciągu historii coraz skuteczniejszego osłabienia w miarę postępów nauki i techniki, gdy rozpatruje się całość gospodarki rolnej. Gdy jednak mowa o poszczególnych warsztatach rolnych, to prawo oporu przejawia się w nich zawsze jako pewna regularność, występująca po przekroczeniu optymalnej (w danych warunkach) granicy nakładów i polegająca na zmniejszaniu się przyrostu dochodów *in natura* na jednostkę przyrostu nakładów”.

Jan K. Sondel wypromował 10 doktorów. Był członkiem: Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN, Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego (od 1961 r.), Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Był także radnym Rady Narodowej m. Wrocławia i przewodniczącym jej Komisji Rolnictwa. Przejście na emeryturę, a następnie wypadek i pogarszający się stan zdrowia uniemożliwiły Mu dalszą pracę naukową. Odznaczony był m.in. Złotym Krzyżem Zasługi (1929 r.), Krzyżem Niepodległości (1930 r.), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1965 r.), a także odznaczeniami regionalnymi, spółdzielczymi i samorządowymi.

W małżeństwie z Karoliną z Nowaków (1899–1993) Jan K. Sondel miał syna Janusza (ur. 1937 r.), profesora prawa rzymskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Zmarł 8 lutego 1975 roku i został pochowany na cmentarzu komunalnym przy ulicy Orackiej (kw. XXIII h).

Życie i praca Jana Karola Sondla pokazują dobitnie, iż był to Człowiek niezwykle aktywny, a przy tym asertywny i poświęcający wiele czasu i energii dla innych.

Pozostał we wdzięcznej pamięci wielu swoich wychowanków, również autora tegoż wspomnienia.